

Korte samenvatting van het boek *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995* van Sjaak van der Velden, chronologisch overzicht van de ontwikkeling van de stakingsbeweging in Nederland en een toelichting op de in de database gebruikte termen.

1. Samenvatting.

In **hoofdstuk 1** is de definitie operationeel gemaakt die in dit onderzoek wordt gebruikt. Een staking is omschreven als het tijdelijk stopzetten van hun werkzaamheden door werknemers om tegemoetkoming aan gestelde eisen af te dwingen.

Zo'n staking kan zich op verscheidene manieren voordoen. Zo kennen we de klassieke staking, de selectieve staking, de estafette-staking en de werkonderbreking. Al deze vormen worden gekenmerkt door drie criteria: aan de actie nemen slechts loonafhankelijken deel, de bedoeling is om na de actie weer aan het werk te gaan en er wordt door meerdere mensen aan deelgenomen. Slechts gebeurtenissen die aan deze criteria voldoen, zijn in dit boek beschouwd als staking en zijn onderwerp van ons onderzoek. Op deze regel is één uitzondering van toepassing: bedrijfsbezettingen zijn ook onderzocht. De reden hiervan is, dat deze acties nauw verwant zijn aan stakingen en vaak als alternatief voor stakingen fungeren.

In **hoofdstuk 2** komen de mensen aan de orde die optreden gedurende een staking. Op de eerste plaats zijn dat de stakers zelf: arbeiders, werknemers, loonafhankelijken of hoe men ze maar wil noemen. Het gaat hier om een maatschappelijke groep, die zich economisch onderscheidt van andere groepen doordat de leden niet beschikken over of het eigendom hebben van productiemiddelen (kapitaal).

Al hebben arbeiders per definitie geen kapitaal en zijn ze ondergeschikt aan hun patroon, toch verzetten niet alle arbeiders zich tegen (de gevolgen van) deze onderschikking door te staken. De groep die dat verzet wel pleegt, heeft aan de basis gestaan van vakbonden, die in een latere periode namens hun leden onderhandelden met de patroons. Deze patroons keerden zich aanvankelijk tegen het bestaan van vakbonden, maar al snel brak bij hen het inzicht door dat onderhandelen met een zichtbare tegenstander prettiger is dan strijden tegen een onzichtbare en anonieme opponent.

De overheid maakte een soortgelijke ontwikkeling door en na een aanvankelijk vooral repressief optreden tegen stakers en vakbeweging, werd de laatste vrijwel geïncorporeerd.

Binnen dit proces van institutionalisering van de arbeidsverhoudingen bleef er voor de werknemers steeds minder ruimte over om zelfstandig op te treden. Alle actie diende via de vakbondskanalen plaats te vinden en als arbeiders buiten de bonden om in actie kwamen, troffen ze vaak ook de vakbondsbesturen als tegenstander tegenover zich. Omdat de vakbeweging geacht wordt op te treden als vertegenwoordiger van alle loonafhankelijken, hebben de arbeiders toch geregeld kans gezien om de bonden te radicaliseren. Het hele systeem van industriële verhoudingen, dat vooral na de Tweede Wereldoorlog tot stand kwam, was immers gebaseerd op het vertrouwen dat de bonden bij hun leden genieten.

Tenslotte is in het hoofdstuk nog gewezen op de vaak negatieve rol, die geestelijken en de pers in stakingen hebben gespeeld.

Nadat is onderzocht welke personen en groepen optreden tijdens een staking wordt in **hoofdstuk 3** de vraag beantwoord waarom arbeiders staken. Arbeiders verkopen hun vermogen om te werken voor een zekere periode aan een ondernemer en trachten voor dat werk een zo hoog mogelijke

vergoeding te krijgen (primaire arbeidsvoorwaarden). Bovendien proberen ze het werk onder zo aangenaam mogelijke omstandigheden te verrichten (secundaire arbeidsvoorwaarden).

Omdat werknemers deze voorwaarden (ook) tijdens de arbeid proberen te effectueren, leggen ze soms het werk neer om verbetering van het loon, verkorting van de werktijd of prettiger arbeidsomstandigheden te verkrijgen. Daarnaast kan een werkstaking ook gebruikt worden als pressiemiddel in andere aangelegenheden. Te denken valt hierbij aan het steunen van collega's, het onder druk zetten van de overheid of het verwerven van het recht om lid te zijn van een vakbond. Binnen de arbeidersklasse komen groepen voor die zich onderscheiden door nationaliteit, leeftijd en sekse. Van deze drie groepen hebben slechts buitenlandse arbeiders zich geregeld door middel van staking ingezet voor groepsspecifieke belangen. De twee andere groepen (vrouwen en jongeren) staakten vrijwel uitsluitend voor gewone arbeidsvoorwaarden.

Uit het onderzoek is gebleken dat in bijna zestig procent van de het aantal stakingen de stakers een positief resultaat behaalden, waarbij opgemerkt dient te worden dat het percentage aan het eind van de onderzoeksperiode het hoogst was.

In één zin samengevat kunnen we stellen dat in de periode waarover ons onderzoek zich uitstrekt stakingen minder seizoengevoelig zijn geworden, meer deelnemers zijn gaan tellen dan vroeger en dat de duur aanmerkelijk korter is geworden. Deze in **hoofdstuk 4** getrokken conclusies stemmen overeen met de bevindingen van buitenlandse auteurs, die veelal deze ontwikkelingen in verband brengen met het algemenere moderniserings-begrip¹.

Het grootste deel van dit hoofdstuk is gewijd aan veranderingen in het historische verloop van stakingen. Een belangrijke rol in deze ontwikkeling is weggelegd voor de vakbeweging. We hebben in hoofdstuk 2 gezien hoe deze was ontstaan om de arbeiders te vertegenwoordigen tegenover ondernemers en overheid, maar steeds meer juist vervreemde van die arbeiders. Deze vervreemding had tot gevolg dat werknemers weer meer buiten hun bonden om het werk gingen neerleggen als ze grieven hadden. Op hun beurt trachtten de bonden het initiatief dan naar zich toe te trekken door een radicalere opstelling.

Naast een op en neergaan van de verhouding tussen spontane en geleide stakingen heeft zich nog een andere verandering voorgedaan. Doordat het gebruik van het stakingswapen voor steeds meer groepen arbeiders een acceptabele zaak werd, veranderde ook het ritueel van een staking. De werkers in de gezondheidszorg die aan het eind van de twintigste eeuw soms het werk neerleggen, trekken niet met rode vlaggen door het ziekenhuis om hun collega's over te halen om mee te doen. Ook steken ze geen operatiekamers in brand, zoals stakende veenarbeiders een eeuw geleden turfhopen in lichterlaaie zetten. Met korte werkonderbrekingen, gedisciplineerde demonstraties en wegblokkades geven de nieuwe groepen stakers uiting aan hun onvrede.

In **hoofdstuk 5** is aan de hand van de veel bekritiseerde hypothese van Kerr en Siegel onderzocht welke beroepsgroepen in Nederland het meest tot staken bereid waren. Zijn dat groepen arbeiders

---

¹. Zie bijvoorbeeld Heinrich Volkmann, *Modernisierung des Arbeitskampfes? Zum Formwandel von Streik und Aussperrung in Deutschland 1864-1975*, in: Hartmut Kaelble u.a., Probleme der Modernisierung in Deutschland. Sozialhistorische Studien zum 19. Und 20. Jahrhundert, Opladen 1978, p. 110-170

geweest die onaangenaam werk verrichtten en een geïsoleerd bestaan leidden, zoals deze beide auteurs beweren?

In zijn algemeenheid gaat deze stelling niet voor Nederland op. Slechts voor grondwerkers in de negentiende eeuw, veenarbeiders en arbeiders in de werkverschaffing is de hypothese geldig. Andere groepen arbeiders voldoen daarentegen niet aan de verwachting.

Belangrijker blijkt de markt- en machtspositie te zijn die werknemers innemen. De Amsterdamse diamantbewerders leverden rond 1900 daarvan een goed voorbeeld. Een ander voorbeeld komen we in de bouwsector tegen: de grootste stakingsbereidheid vertonen arbeiders in de afwerking zoals stukadoors.

De grote verschillen tussen de diverse groepen loonafhankelijken blijken in de laatste eeuw minder te zijn geworden. Steeds meer arbeiders grijpen als dat nodig lijkt naar het stakingswapen.

Onderwijzers, leraren, politieagenten, bankbedienden en winkelpersoneel eisen gaandeweg de eeuw hun plaats op naast de havenarbeiders, bouwvakkers en industrie-arbeiders.

De conclusie dat bepaalde beroepsgroepen meer stakingsbereidheid vertonen dan andere betekent niet dat elk bedrijf voldoet aan het beeld van de betreffende beroepsgroep. Er zijn havenbedrijven waar vrijwel nooit is gestaakt. Binnen het gegeven van een bepaalde bereidheid van arbeiders om te staken moet onderzoek naar elk afzonderlijk bedrijf worden gedaan om de daar heersende strijdbaarheid of het gebrek daaraan te verklaren. In dit onderzoek bleek dat er weinig aanwijzingen zijn voor de veronderstellingen dat bedrijfs grootte of kapitaalintensiteit van veel invloed zijn op de stakingsbereidheid.

In dit hoofdstuk is tevens onderzocht hoe de regionale verdeling van stakingsactiviteit was. Gebleken is dat de stakingsactiviteit zich grotendeels heeft geconcentreerd in de regio's rond Amsterdam en Rotterdam. Het verdwijnen van de veenderij en de textiel waren oorzaak dat de regio's Noord en Oost minder belangrijk werden. Het Zuiden daarentegen groeide door de na-oorlogse industrialisatie aldaar.

De in de literatuur voorkomende opvatting dat Amsterdammers altijd veel strijdbaarder zijn geweest dan Rotterdammers blijkt niet uit de stakingscijfers.

In **hoofdstuk 6** kwam de beantwoording aan de orde van de eerste hoofdvraag die aan het onderzoek ten grondslag ligt. Deze vraag luidde: is de stakingsactiviteit in de loop van de afgelopen 150 jaar toe- of afgenomen? Aan de hand van een overzicht van de wijze waarop het CBS vanaf 1901 de stakingsbeweging in Nederland heeft geregistreerd, trokken we de conclusie dat de meerjarenstatistiek van het CBS niet consistent is. De gehanteerde definitie en de wijze van meten zijn in de loop der jaren verscheidene malen veranderd. Bovendien is er door diverse auteurs op gewezen dat de CBS-statistiek onvolledig is. Om deze twee problemen te omzeilen heb ik ervoor gekozen een eigen statistiek samen te stellen. Dat is trouwens ook nodig wanneer men uitspraken over de negentiende eeuw wil doen.

Deze statistiek levert het volgende beeld op. Het aantal stakingen is tot 1920 gestegen en daarna gedaald naar het negentiende-eeuwse niveau. Alleen in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog deed zich nog een forse stijging voor. Eenzelfde ontwikkeling voltrok zich met betrekking tot het aantal gestaakte dagen, hoewel het hoogtepunt daarvan in 1931 plaats vond. Ook hier zien we een opleving in 1946, maar ook in 1960, begin jaren zeventig en het hoogtepunt van de na-oorlogse periode was 1995. Heel anders is het gesteld met het aantal stakers. In absolute aantallen zinken alle voor-oorlogse jaren in het niet bij zeven na-oorlogse jaren: 1946, 1970, 1979, 1980, 1981, 1984 en 1991.

In navolging van Galambos en Evans in Engeland en Van Kooten in Nederland heb ik de gegevens van de drie genoemde indicatoren (stakingen, aantal stakers en getal gestaakte dagen) samengevoegd in een stakingsindex. Om die index samen te stellen zijn de frequentie, intensiteit en duur van stakingen per jaar gerelateerd aan respectievelijk het aantal en de grootte van de betrokken bedrijven, het aantal werkende loonafhankelijken en het arbeidsvolume. Uit deze index blijkt dat de meeste hoogtepunten zich in de laatste kwart-eeuw hebben voorgedaan.

Stakingen zijn in de afgelopen eeuw van karakter veranderd. Aan het begin vonden veel stakingen plaats met een klein aantal deelnemers, maar -als gevolg van de lange duur per staking- een groot aantal gestaakte dagen. Aan het eind van de onderzoeksperiode was dat beeld ingrijpend veranderd. Het aantal stakingen was in verhouding erg laag, maar er had een enorme toename van het aantal deelnemers plaatsgevonden. Deze toename compenseerde het kleine aantal stakingen en de korte duur ruimschoots, waardoor de stakingsindex juist aan het eind van de periode hoogtepunten kende. In het laatste hoofdstuk (**hoofdstuk 7**) is de tweede hoofdvraag van het onderzoek behandeld: hoe zijn de fluctuaties in de stakingsbeweging te verklaren. Op grond van een literatuurstudie is een model geconstrueerd met dertien onafhankelijke variabelen en de stakingsindex uit hoofdstuk 6 als afhankelijke. Stapsgewijs werd dit model getoetst, waarbij bleek dat slechts het reëel loon positief significant correleerde met de stakingsindex, terwijl de ontwikkeling van het nationaal inkomen en het percentage werknemers dat onder een CAO valt een fractie lager scoorde. Vervolgens is vastgesteld, dat deze model-matige aanpak voor zo'n lange periode niet bevredigend is en dat we beter per korte periode kunnen onderzoeken welke factoren toen van invloed waren op de stakingsactiviteit. Werknemers voldoen niet zomaar aan wetmatige verwachtingen, maar telkens weer veranderen de omstandigheden waaronder zij al dan niet bereid zijn strijd te voeren. Vervolgens is onderzocht of in de internationale stakingsbeweging een lange golf-beweging valt te ontdekken. Dit bleek het geval te zijn. Arbeidersstrijd neemt toe tijdens zowel hoogtepunten als dieptepunten in de economische lange golf. De Nederlandse index komt in grote lijnen overeen met deze internationale index en beweegt dus ook mee met de Kondratieff. De vele fluctuaties in de stakingsindex zijn minder eenvoudig te verklaren. De moderne chaos-theorie levert in deze ook geen afdoend antwoord op. Iedere op- en neergaande beweging dient op zichzelf beoordeeld te worden met de gevonden algemene verbanden op de achtergrond. Dat de stakingsbeweging rond 1970 naar een hoogtepunt groeide valt samen met de omslag in de economische lange golf, maar dat verklaart nog niet waarom eind augustus 1970 de Rotterdamse haven- en metaalarbeiders massaal in staking gingen. De verklaring hiervoor dient in de omstandigheden te worden gezocht die in het Rijnmond-gebied heersten.

2. Kort chronologisch overzicht van de Nederlandse stakingsbeweging, 1830-1995.

1. De negentiende eeuw, 1830-1914

Op het Europees grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden, zoals dat tot stand was gekomen na de Franse overheersing en de afscheiding van België, was tot ver in de negentiende eeuw nog nauwelijks sprake van een industriële ontwikkeling. Nederland was een 'agrarisch-ambachtelijke' samenleving waarvan het beeld werd bepaald door ambachtelijk kleinbedrijf². Wel

---

². I.J. Brugmans, Paardenkracht en mensenmacht, Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940, Den Haag 1961, p. 69 e.v.

groeide het besef dat ook hier de ontwikkeling van een industrie van belang was voor de volkswelvaart. Koning-koopman Willem I verbond zijn naam aan het streven Nederland te moderniseren en onder zijn regime kwamen enkele grote bedrijven tot stand. Dat was vooral het geval in de scheepsbouw, die van belang was om de aloude vaderlandse handel weer nieuw leven in te blazen, en in de textielnijverheid. De laatste werd vooral gestimuleerd om de handelsbelangen in Nederlandsch-Indië te steunen. Engelse concurrenten overspoelden de Indische markt met goedkope producten van hun eigen textielindustrie, terwijl de Nederlanders in ballast naar de Oost voeren om daar de specerijen en andere Aziatische producten te halen. Omdat de lonen in Twente laag waren, concentreerde de textielnijverheid zich daar.

Nog belangrijker dan de totstandkoming van een aantal grote bedrijven was de aanleg van een verbeterde infrastructuur. In de woorden van een tijdgenoot: “De aanleg van wegen en het graven van kanalen werd, in verband met de behoeften van handel en nijverheid, behartigd.”³ Ook werden ten behoeve van de landbouw dertigduizend hectaren polders bedijkt en drooggemaakt, terwijl een tienvoud van die oppervlakte aan woeste grond werd ontgonnen⁴.

De pogingen gedurende het begin van de negentiende eeuw ondernomen om Nederland te moderniseren kunnen prachtig worden geïllustreerd met de volgende woorden van een negentiende eeuws historicus: “In 1839 stooft de eerste spoortrein door de Hollandsche velden, tusschen Amsterdam en Haarlem.”⁵ Deze trein was de voorbode van een nieuwe tijd en de snelheid ervan is in onze ogen misschien boemelen, voor negentiende eeuwers was het werkelijk stuiven.

Van een arbeidersklasse was ondanks het schuchter doorbreken van een nieuwe tijd in Nederland nog nauwelijks sprake. Er waren weliswaar enkele grote kapitalistische ondernemingen, maar de meeste nijverheid bleef plaatsvinden in kleine ambachtelijke bedrijven. Wel vonden duizenden -veelal buitenlandse- arbeiders emplooi in de aanleg van nieuwe infrastructuur. Daar vonden in de vorige eeuw ook de eerste grote werkstakingen plaats en niet zelden waren het buitenlanders en dan met name Duitsers die het voorbeeld gaven. Deze grondwerkers namen een aanzienlijk deel van de landelijke stakingsactiviteit voor hun rekening, terwijl de rest vrijwel geheel op het conto van werkers in de veenderijen kwam.

Grondwerkers en veenarbeiders in de Noordelijke en Oostelijke provincies bepaalden tot midden jaren zestig het beeld van de stakingen in ons land. Het waren ongeschoolde arbeiders die met één been in de agrarische samenleving stonden en nog niet waren gedisciplineerd door het moderne kapitalisme. Onder erbarmelijke omstandigheden werkend gaven ze soms massaal de brui eraan. Geweld schuwden zij niet om onderkruipers op andere gedachten te brengen en al zwaaiend met een rode vlag gaven de stakers uiting aan hun onvrede.

Deze gebeurtenissen hadden een dreigende uitstraling op de burgerij en vele malen trad het leger op om de stakers weer aan het werk te slaan. Soms was echter de aankomst of aanwezigheid van militairen reeds voldoende om de gemoederen tot bedaren te brengen. Een enkele maal leidde het justitieel optreden ook tot strafrechtelijke vervolging. Meestal omdat stakers geweld hadden

---

³. Groen van Prinsterer, Handboek der geschiedenis van het vaderland, Amsterdam 1875, p. 830 (oorspr. 1846).

⁴. A. van der Woud, De ruimtelijke orde, in: Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890, deel 2, Zutphen 1993, p. 96

⁵. F. van Rijsens, Geschiedenis van ons vaderland, Groningen 1896, p. 387

gebruikt of zelfs gemoord, soms alleen maar omdat Nederland nog een Franse erfenis had. Die erfenis, de Code Pénal, verbood gezamenlijk optreden om hoger loon te bedingen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw raakte de economische ontwikkeling in een stroomversnelling. Er ontstonden zes industrie-gebieden in Nederland: Amsterdam en de Zaanstreek met metaalindustrie, chemie, houtverwerkende en voedings-industrie. Rotterdam met vooral metaalindustrie, de textiel in Twente, lichte industrie (sigaren, leerbewerking en lichte metaal) in Brabant, mijnbouw in Limburg en de landbouwfafhankelijke industrieën van Oost-Groningen⁶. De arbeiders die deze nieuwe industrie bevolkten, kwamen van het platteland, waar een crisis in de landbouw woedde.

Deze crisis, die het gevolg was van de groeiende import van goedkoop graan uit Amerika, had tot gevolg dat veel plattelanders naar de steden trokken. Daar verdwenen de nieuw aangekomenen weldra in fabrieken, terwijl in Rotterdam de haven duizenden ongeschoolden opnam.

Toen rond 1870 de industrialisatie in Nederland zich verder versnelde, vond internationaal ook een omslag in de lange golf van de economie plaats. Niet alleen het economisch leven werd echter beheerst door spanningen; ook de internationale politieke verhoudingen leden daaronder. Het was het tijdperk van de Frans-Duitse oorlog en de Commune van Parijs. Vooral de laatste maakte indruk. In ons land vond een kleine stakingsgolf plaats, er ontstonden diverse vakverenigingen vooral onder geschoolde arbeiders en er werd zelfs een Nederlandse sectie van de International Working Men's Association opgericht. In deze tijd ontstond een welhaast visionaire verwachting over de toekomst: als maar genoeg mensen achter het rode vaandel zouden lopen dan zou op den duur 'een schone, klare dag' aanbreken.

Angst en onrust over de aspiraties van de arbeiders heersten onder de burgerij. Het gevolg was een verandering van instelling onder sommige, vooral moderne ondernemers. De oprichter van het huidige Gist-Brocades en Calvé, Jacques van Marken, schreef in 1869 in een brief: "De arbeidersquestie is, op het oogenblik, naar het mij voorkomt, het gewichtigste sociale vraagpunt. Zij zal onvermijdelijk tot een uitbarsting komen; het is dus zaak er op voorbereid te zijn. Hoe de oplossing van dien strijd tusschen kapitaal en arbeid zal zijn, kan ik onmogelijk gissen."⁷. De ideeën, die Van Marken en een aantal andere vooruitstrevende ondernemers ontwikkelden, sloten soms aan bij gedachten die al langer onder sommigen leefden.

Vanuit kringen van die verlichte burgerij kwam aarzelend steun voor het verzet van de arbeiders en voor het eerste vakverbond. Deze organisatie (het ANWV) organiseerde vrijwel uitsluitend handwerkers en pleitte voor samenwerking tussen arbeiders en patroons.

Handwerkers organiseerden zich als eerste arbeiders in vakbonden in een periode dat hun bestaan werd bedreigd door de opkomst van de moderne industrie. Ze mochten zich van hun patroons echter vaak niet organiseren en in de jaren rond 1870 moest diverse malen het werk worden neergelegd voor het recht zich te verenigen in eigen organisaties.

Toch moesten de arbeiders het hoofd buigen en het zou tot de negentiger jaren duren voor er weer sprake was van een toename van de stakingsactiviteit. Toen waren het niet meer alleen de grondwerkers en ambachtslieden, maar gingen ook stedelijke ongeschoolde arbeiders de strijd aan.

---

⁶. H.J. Keuning, Het nederlandse volk in zijn woongebied, Den Haag 1970, p. 125 ev

⁷. A. Van Marken-Matthes, Herinneringen uit het leven van J.C. van Marken, verzameld door....., Delft z.j., p. 66

Ook nu werden er vakbonden opgericht en nog steeds was strijd nodig voor het recht op organisatie. Deze keer kwamen de vakbonden echter wel als overwinnaar uit de bus en in de eerste tien jaar van de twintigste eeuw werd het vakbondsgebouw, zoals we dat nu nog kennen, neergezet. De spoorwegstakingen van 1903 fungeerden als waterscheiding in de ontwikkeling van het vakbondswezen. Hoewel de eerste staking spontaan was begonnen, gaf het mislukken van de tweede aan dat de arbeiders hun directe belangen beter veilig konden stellen in hecht en centralistisch georganiseerde bonden. Zonder aan te sturen op een totale omwenteling zouden de arbeiders via hun organisaties de plaats in de samenleving kunnen veroveren die hen toekwam. Dit tijdperk is van groot belang geweest voor de verdere ontwikkelingen in de twintigste eeuw, omdat bij arbeiders levende sentimenten over een totale omwenteling van de maatschappij voorgoed verdwenen. Overigens dient men zich te realiseren, dat dergelijke sentimenten die vaak het duidelijkst tot uiting kwamen in zaken als rode vlaggen en het zingen van De Internationale, slechts bij kleine groepen werden aangetroffen.

Tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef een tamelijk grote groep ondernemers zich desondanks verzetten tegen de arbeidersmacht, zoals die was samengebond in vakbonden. Door middel van uitsluitingen en ontslagen trachtten zij de vakbeweging te dwarsbomen, maar het tij was niet meer te keren. Een groeiend aantal patroons kwam tot het inzicht dat vakbonden ook voor het kapitaal voordeel konden betekenen. Dit inzicht kwam in die jaren onder andere tot uiting in een toename van het aantal Collectieve Arbeids Overeenkomsten. Ook ontstond er bij diverse moderne bedrijven een tendens tot 'social welfare'⁸, die voortbouwde op paternalistische ontwikkelingen in de negentiende eeuw. Het doel van deze internationale tendens was om de arbeiders aan het bedrijf te binden en ze te disciplineren.

Ook de overheid accepteerde meer en meer het feit dat arbeiders zich in vakbonden gingen organiseren. Tegen de deelnemers aan de algemene staking van april 1903 trad de regering weliswaar hard op, maar tegelijk ging men verder met het ontwikkelen van sociale wetgeving.

2. Wereldoorlogen en interbellum, 1914-1945

We hebben gezien dat ondernemers en overheid steeds gevoeliger werden voor de eisen die arbeiders en hun vertegenwoordigers stelden, maar er bleef binnen de heersende machten ook forse weerzin bestaan tegen toegeven. Zoals de tweede spoorwegstaking van 1903 de definitieve doorslag naar de organisatie op 'moderne' leest gaf binnen de vakbeweging, zo was de eerste wereldoorlog dat binnen de politieke elite. De oorlog die qua strijdtoneel aan ons land voorbijging, maar grote wonden sloeg in het economisch leven vereiste een actievere overheid dan voorheen ooit denkbaar

---

⁸. Sijf Stoop, De sociale fabriek. Sociale politiek bij Philips Eindhoven, Bayer Leverkusen en Hoogovens IJmuiden, Utrecht 1992, p. 316

was geweest. Ook op het gebied van het arbeidersvraagstuk greep de overheid in en bij de uitvoering van de werkloosheidsverzekering werd de vakbeweging ingeschakeld.

Daar kwam bij dat de arbeiders na een aanvankelijk afzien van het stakingswapen steeds meer van zich deden spreken. De stakingsindex steeg naar een peil, zoals tevoren nooit was bereikt en daarnaast was sprake van voedselrellen. De oorlog mondde uit in een tijd van oproer en revolutie. Deze jaren verliepen in Nederland met een zekere gezapigheid als we ze vergelijken met Duitsland en Rusland, maar toch schrok de burgerij. De ondernemers verzetten zich evenwel in toenemende mate tegen de eisen die arbeiders stelden en de stakingen hadden steeds minder een voor de werknemers gunstig resultaat. Dreigen met revolutie verleidde de ondernemers en de regering echter tot het doen van concessies. In een schoolboek uit die tijd werd dit aldus beschreven: “Het democratisch ministerie begreep terecht, dat men de sociale kwestie niet kan oplossen met machinegeweren. De enthousiaste hulde -Holland is maar zelden enthousiast!- aan de koningin gebracht, als verpletterend antwoord aan de revolutie, kon alleen duurzame betekenis behouden, wanneer de regering dezen eerbied voor het gezag wist op te vangen en versterken door haar sociale wetgeving.”⁹. En zo geschiedde. Er kwamen sociale wetten, algemeen kiesrecht en loonsverhoging. Maar zo gauw de conjunctuur omsloeg en het revolutiegevaar geweken leek, trachtten overheid en bedrijfsleven de gedane concessies weer gedeeltelijk teniet te doen. Ook maakten de Nederlandse arbeiders kennis met toenemende rationalisering van het arbeidsproces. In de tweede helft van de jaren twintig trok de conjunctuur nog wel aan, maar de lange golf was aan zijn neergaande fase begonnen.

Arbeiders hebben zich in een aantal massale en ongemeen felle stakingen verzet tegen de verslechtingen, maar grotendeels tevergeefs. De nederlagen die de werknemers in deze periode leden, werkten moedeloosheid in de hand en het verzet nam af. Zeker in de jaren dertig toen grote werkloosheid de arbeidersklasse trof, daalde de stakingsindex tot het peil van even voor de eeuwwisseling. De sporadische uitbarstingen van verzet in de textiel en de werkverschaffing doen aan dit algemene beeld wel iets, maar toch slechts weinig af.

Door de ervaringen van 1903 en 1918 had de vakbeweging groot vertrouwen gekregen in de mogelijkheden om het kapitalistische systeem van binnenuit te hervormen. Bovendien accepteerden ondernemers en overheid de bonden meer en meer als serieuze gesprekspartner en werden de arbeidsverhoudingen verder geïnstitutionaliseerd. Het laatste blijkt uit de benoeming van Rijksbemiddelaars, die tot taak hadden te bemiddelen bij arbeidsconflicten. Ook de *Wet op het Algemeen verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten* uit 1937 was een mijlpaal in de institutionalisering van de arbeidsverhoudingen. Deze ontwikkelingen hadden tot gevolg dat de vakbonden steeds minder gebruik gingen maken van het stakingswapen en de stakingen die plaatsvonden in het interbellum werden dan ook in toenemende mate buiten de vakbeweging om georganiseerd.

Aan het eind van de jaren dertig verbeterde de economische situatie enigszins door de groei van de oorlogsindustrie en de arbeidersstrijd en de stakingsresultaten groeiden mee. Tot 1940. Toen viel het Duitse leger Nederland binnen en maakte een eind aan het recht om te staken. De Nederlandse regering in ballingschap deed dit ook voor wat betreft de zeelieden. Ondanks de verboden om te staken hebben Nederlandse zeelieden en Nederlandse arbeiders in bezet gebied enkele malen het

---

⁹J. Kleijntjens en H.F.M. Huijbers, Beknopt leerboek der Nederlandsche geschiedenis, Leiden ca. 1920, p. 262

stakingswapen gehanteerd. Vooral de Februaristaking (1941) en de April-Meistaking (1943), politieke stakingen tegen maatregelen van de bezetter, waren massale uitingen van verzet.

3. *Tussen welvaart en onvrede, 1945-1973.*¹⁰

Na vijf jaren van bezetting, deportaties en hongerwinter leefde bij grote delen van de bevolking de hoop op een betere wereld. Er moest echter eerst geproduceerd worden en de leidende kringen wilden een herhaling van de jaren vlak na de eerste wereldoorlog voorkomen. In alle landen werden consumptiegoederen gerantsoeneerd en de loon- en prijsontwikkeling aan banden gelegd om te voorkomen dat grote inflatie weer een kans kreeg¹¹. Ook in ons land werden een loon- en een prijsstop afgekondigd, maar veel arbeiders hadden weinig begrip voor deze maatregelen. Er werd immers op grote schaal gebrek geleden en spontane uitbarstingen van verzet bleven niet uit. Ook werd het werk nogal eens neergelegd uit protest tegen de terugkeer in het bedrijf van personen die op enigerlei wijze met de Duitse bezetter hadden geheid.

De stakingsindex bereikte door deze stakingen het peil van de jaren rond 1920 weer, maar nu vond deze beweging vrijwel geheel plaats zonder medewerking van de vakbeweging. De drie grote vakcentrales hechtten meer belang aan de hen toebedeelde rol in het nieuwe stelsel van industriële verhoudingen, dat door de regering in ballingschap was bedacht. Nog sterker dan in de jaren voor de oorlog was er de organisaties alles aan gelegen om over te komen als betrouwbare onderhandelingspartners voor ondernemers en overheid. In de periode tot 1960 werd onder vakbondsleiding vrijwel uitsluitend gestaakt tegen ondernemers, die zich niet hielden aan de landelijk gemaakte afspraken. Door deze houding en ook omdat er onder arbeiders onvrede bestond over de rol van de vakbonden tijdens de bezetting was er ruimte voor een vakorganisatie, die de rol van stakingsleider weer op zich kon nemen. Deze EVC wilde echter aanvankelijk ook deelnemen aan het overleg met ondernemers en overheid en pas nadat dit een ijdele hoop was gebleken, voerde zij een Staak-maar-raak-politiek. Toen door internationale ontwikkelingen de angst voor het communisme ook in Nederland sterk groeide en daarnaast de Nederlandse communisten probeerden de EVC voor hun karretje te spannen was het feitelijk afgelopen met de Eenheids Vak Centrale.

Het eind van het na-oorlogse stakingsoffensief werd ook bespoedigd door de houding van de overheid. Door de loonstop was het ondernemers verboden om de lonen zelfstandig te verhogen en toegeven aan stakingen deden ze dan ook vrijwel niet. Sinds 1890 waren er niet zo weinig stakingen geweest met een voor de arbeiders gunstig resultaat als in de jaren 1945-1960. De definitieve industrialisatie en de daarmee gepaard gaande gunstige economische ontwikkeling werden mede door de lage lonen mogelijk gemaakt. Deze vijftien jaar werden verder gekenmerkt door economische groei en een overspannen arbeidsmarkt. Er was in diverse bedrijfstakken een voortdurend tekort aan geschikte arbeiders en door de rigide loonvorming konden ze niet elders worden weggekocht. Uitbetaling van zwarte lonen was het gevolg, evenals de import van arbeiders uit landen met een lager loonpeil. De druk op de lonen werd echter almaar groter en aan het eind van

---

¹⁰ Dit kopje is ontleend aan het boek van P.J.A. ter Hoeven, Arbeiders tussen welvaart en onvrede, Alphen aan den Rijn 1969

¹¹ Een van de beleidsmakers van het na-oorlogse Amerika beschreef dit in zijn economisch testament: John Kenneth Galbraith, Wereldeconomie in deze eeuw, Baarn 1995 (oorspr. 1994), de hoofdstukken 14 en 15

de vijftiger jaren braken stakingen uit die het rigide stelsel van arbeidsverhoudingen deden wankelen. In 1963 gaf de overheid toe en werd haar rol ingeperkt.

De stakingen van 1960 en 1963 die een eind maakten aan de geleide loonpolitiek leidden tot loonexplosies. Op hun beurt dwongen deze de Nederlandse ondernemers tot een inhaal-manoeuvre. In versneld tempo werd het productie-apparaat vervangen, omdat de goedkope arbeid die het mogelijk had gemaakt met verouderd materieel te blijven produceren duurder was geworden ¹². Ook trok het kapitaal zich terug uit arbeidsintensieve sectoren en dat was de inleiding tot het nagenoeg verdwijnen van een aantal bedrijfstakken. Dit waren de beginjaren van de neergaande lange golf in de economie, een neergang die door het opeisen van een groter deel van de economische koek door de arbeiders blijkt te zijn versterkt. Het begin van de economische neergang werd daarnaast begeleid door een politieke en culturele crisis. De jaren zestig zagen het begin van de seksuele revolutie, studentenrevoltes en massale protesten tegen de inmenging van westerse landen in de Derde Wereld.

Daarnaast leek het of de werknemers hun kansen roken. Ze gingen door met op gezette tijden massaal het werk neer te leggen en het volgende hoogtepunt in de stakingsindex was 1970. De werknemers hadden in de afgelopen jaren een steeds groter deel van de welvaart gekregen en ze wilden gewoon meer. De strijd die daarvoor werd gevoerd, leidde tot een in de ogen van economen en politici ongewenste loonstijging. De overheid greep daarom opnieuw in door de loonwet van 1970 wat tot een massale actie van een miljoen stakers leidde. Deze staking vond plaats onder vakbondsleiding, omdat de bestuurders van de bonden bang waren al hun invloed onder de arbeiders te verspelen.

---

¹² H. Den Hartog & H.S. Tan, Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen, Centraal Plan Bureau augustus 1974

In de jaren die volgden, voerden de bonden een agressiever beleid met als hoogtepunt de stakingen van 1973 in de industrie. Deze strijd was echter minder tegen de ondernemers gericht dan tegen de beter betaalde arbeiders. De voorzitter van de Industriebond NVV verklaarde na de staking nadrukkelijk: “Het land in rep en roer omdat wij iets extra’s aan de matiging wilden doen door de hogere inkomens te laten afremmen ten behoeve van de achtergebleven laagstbetaalden.”¹³. Daarmee is in één zin het beleid van de vakbeweging sinds begin jaren zeventig treffend gekarakteriseerd. De bonden wilden matigen ten behoeve van de economische ontwikkeling, zoals ze ook in de jaren na de tweede wereldoorlog hadden gedaan, maar binnen die matiging wilden ze de belangen van hun leden zo goed mogelijk behartigen.

4. 1973-1995, jaren van defensieve strijd

Hoewel de daling van de economische lange golf toen al was begonnen wordt de oliecrisis van 1973 algemeen gezien als het begin van de neergang. Het wegtrekken van de industrie uit Nederland en andere westerse landen naar zogenaamde lage-lonen-landen ging onverminderd door en daarmee nam de werkloosheid weer voor-oorlogse proporties aan. Deze werkloosheid stond in nauw verband met de loonkostenstijgingen van de voorafgaande jaren. Zo werden de werknemers gestraft voor hun succesvolle pogingen om een groter deel van de economische koek te krijgen.

Zoals gezegd zette de vakbeweging haar beleid van loonmatiging voort. Niet zoals direct na de oorlog door zich afzijdig te houden bij stakingen en andere arbeidersacties, maar door voor deze acties juist vaak het initiatief te nemen. Daardoor daalde het percentage spontane stakingen tot het niveau van 1920 toen de bonden op hun hoogtepunt waren. Alleen zo konden de bonden hun greep op de leden terugverdienen en behouden. Steevast werden de arbeiders door hun bonden echter afgehouden van het stellen van te hoge looneisen.

Een belangrijk deel van de eisen in deze crisisjaren betrof het behoud van de werkgelegenheid. Om dat te bereiken werden vooral aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig tientallen bedrijven door de arbeiders bezet. Daarnaast voerden werknemers en vakbeweging strijd tegen verslechtingen in de arbeidsvoorwaarden. Dat laatste gebeurde voor een groot deel door te staken tegen regeringsmaatregelen op het gebied van arbeidsvoorwaarden, zoals een verandering van de Wet op de Arbeids Ongeschiktheid.

In 1982 legden de bonden zich in het akkoord van Wassenaar vast op een beleid van loonmatiging ten behoeve van uitbreiding van de werkgelegenheid. Dit beleid leidde inderdaad tot een stabilisering van de loonontwikkeling (de nullijn) en weldra nam de werkloosheid weer af. Bij deze daling dient wel de kanttekening te worden gemaakt dat de statistiek vanaf 1986 gunstiger werd voorgesteld

---

¹³Bert Breij, Een kwestie van principe. Getuigschrift voor stakers, Baarn 1973, p. 9. Die voorzitter was Arie Groenevelt.

door een aantal groepen niet-werkenden daarin niet meer op te nemen.

Inmiddels was het aanzien van de economie aanmerkelijk veranderd. In 1973 werkte een op de vier Nederlanders in de industrie, in 1994 was dat nog een op de zes en deze daling was geheel ten goede gekomen aan de commerciële dienstverlening (horeca, banken, verzekeringsmaatschappijen, reisbureaus, beveiligingsdiensten enz.).¹⁴ Deze groepen en vooral de niet-commerciële dienstverlening (overheid, gezondheidszorg, onderwijs enz.) namen meer en meer de rol van de industrie over in de stakingsbeweging. Op een vaak heel andere manier dan voorheen in de industrie gebeurde, voerden deze werknemers actie tegen verslechtingen en achterstanden. De tijd van wekenlange stakingen is grotendeels voorbij, maar een guerilla-strijd die soms maandenlang aan kan houden is er voor in de plaats gekomen. Door de acties van industrie- en havenarbeiders in het begin van de crisis en het optreden van deze nieuwkomers in het actiewezen kon het gebeuren dat in Nederland de stakingsindex tijdens de neergaande lange golf van 1973-1995 niet daalde. Dat is een groot verschil met de crisis van de jaren dertig toen de stakingsindex dramatisch afnam.

3. Beantwoording van de hoofdvragen van het onderzoek.

In de inleiding tot dit boek zijn twee vragen geformuleerd, waarvan beantwoording de rode draad is geweest voor de achter ons liggende bladzijden.

De eerste vraag luidde ‘of er tegenwoordig meer of minder wordt gestaakt dan vijftig, honderd of honderd-en-vijftig jaar geleden’. In hoofdstuk 6 is deze vraag beantwoord en geconstateerd is dat een antwoord op die vraag niet eenvoudig te geven is. Van groot belang bij beantwoording is immers wat men onder een staking verstaat. Als daaronder wordt verstaan een dronkemansbende van werkweigeraars die met rode vlaggen zwaaiend de omgeving terroriseren, dan kunnen we kort zijn. Dergelijke stakingen komen in Nederland anno 1998 niet meer voor. Het karakter van stakingen is immers drastisch veranderd. Geen gezwaai met vlaggen meer tijdens stakingen van drie maanden, maar veelal korte acties waaraan vele tienduizenden werknemers deelnemen en die diverse keren herhaald worden. Om echter beide soorten actie onder één noemer te vangen is tijdens het onderzoek een zeer pragmatische definitie voor het begrip staking gehanteerd: “Het tijdelijk stopzetten van de werkzaamheden door werknemers om tegemoetkoming aan gestelde eisen af te dwingen.”.

Aan de hand van deze definitie is een databestand van stakingen en bedrijfsbezettingen aan-gelegd om de vraag te kunnen beantwoorden. Telling van de acties per jaar levert een beeld op van een voortgaande stijging vanaf het begin van de onderzoeksperiode tot 1920, waarna een daling inzette. Deze daling is in de laatste vijf jaar van de jaren veertig korte tijd naar boven afgebogen, maar hervatte zijn oorspronkelijke richting al weer snel.

Vervolgens is echter geconstateerd dat het uitsluitend tellen van acties niet reëel is. De ene actie omvat een miljoen deelnemers, een andere actie twee stakers en weer een andere staking bestaat uit een aantal korte acties door een groep met wisselende samenstelling. Ook is de spreiding over bedrijven zeer divers. De ene keer gaat het om een staking met duizend deelnemers bij één bedrijf, de andere keer om een staking van duizend mensen bij twintig bedrijven. Om rekening te kunnen

---

¹⁴ Jan Luiten van Zanden, Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995, Utrecht 1997, p. 218

houden met al deze verschillen is een indexcijfer geconstrueerd waarin aantal acties, aantal bedrijven, aantal deelnemers en aantal gestaakte dagen gerelateerd zijn aan het totaal aantal werknemers en het arbeidsvolume.

Berekening van deze index levert een compleet ander beeld op dan uitsluitend kijken naar het aantal acties. Volgens de index ligt het zwaartepunt van de stakingsbeweging in de tijd gezien in de laatste vijftwintig jaar. De hoofdvraag kan dus beantwoord worden. Er wordt tegenwoordig meer en effectiever gestaakt dan vijftig, honderd of honderd-en-vijftig jaar geleden.

De tweede hoofdvraag was “te onderzoeken of er een verklaring bestaat voor de heftige fluctuaties in de tijdreeks van stakingen.”. In antwoord op deze vraag is in hoofdstuk 7 geconstateerd dat er geen eenduidige verklaring voor de fluctuaties bestaat. Over periodes van vijftig jaar blijkt de stakingsbeweging min of meer mee te bewegen met de Kondratieff-golf, maar tijdens de laatste neergaande halve golf ging dat beeld al minder op. De stakingsbeweging bleef toen immers gemiddeld op een hoog peil.

Statistisch onderzoek leidde tot de conclusie dat de stakingsindex met het reëel loon positief correleerde, maar deze correlatie was maar ternauwernood significant. Wel is het zo dat gedurende sommige kortere periodes enkele significante correlaties zijn gevonden. We kunnen daarom concluderen dat er niet één model of oorzaak bestaat voor de fluctuaties. Slechts historisch onderzoek van afzonderlijke stakingen of stakingsbewegingen kan uitsluitel geven over de vraag waarom arbeiders op een bepaald moment het werk neerlegden. Deze constatering leidt tot de conclusie, dat in de geschiedschrijving van stakingen de noodzaak voorligt voor een synthese tussen de ‘evenementiële’ geschiedschrijving en de analyse van ontwikkelingen op lange termijn. De economische en politieke ontwikkeling blijkt bij het onderzoek zeker van belang te zijn, maar dat is bijna een platitude. Omgekeerd geldt hetzelfde voor de constatering dat de feitelijke ontwikkeling van de stakingsbeweging invloed heeft op de economische en politieke langetermijn-ontwikkelingen. Deze laatste constatering heeft trouwens tot gevolg dat stakingen in een statistisch onderzoek niet louter een afhankelijke variabele (of criterium) dienen te zijn, maar evengoed een onafhankelijke variabele (ofwel predictor).

4. Verklaring van de termen

Staking

“Het tijdelijk stopzetten van de werkzaamheden door werknemers om tegemoetkoming aan gestelde eisen af te dwingen.”

Uitsluiting

“Niet verschaffen van werk en het niet betalen van loon door een of meer werkgevers, gebezigd om arbeiders in hun dienst of in dienst van andere werkgevers te bewegen een bepaalde daad te stellen of na te laten, met de bedoeling van werkgeverszijde om de arbeiders weer werk te verschaffen en loon uit te betalen, zodra het beoogde doel is bereikt.”

Andere actie

Iedere vorm van actie door werknemers waarbij het werk niet wordt gestaakt. Te denken valt aan sabotage, stiptheidsactie, langzaam-aan-actie, demonstratie, protestbijeenkomst, petitie, mishandeling van een meerdere enz.

Type

Van wat voor soort staking is sprake?

Bedrijfsbezetting	“Een actiemiddel, waarbij werknemers de vervulling van bepaalde eisen hetzij door werkweigering, hetzij door voortzetting van de productie in eigen beheer, daarbij de productieruimten ook buiten de reglementaire arbeidsuren bezet houdend, proberen af te dwingen.
Estafette-staking	Verwant aan de partiele staking. Bij dit type wordt echter telkens een ander onderdeel uitgekozen om te staken.
Klassiek	Het werk is neergelegd met het doel pas weer aan het werk te gaan als de eisen zijn ingewilligd
Partieel	Hierbij worden van een bedrijf of bedrijfstak een of meer onderdelen uitgekozen om daar door middel van staking resultaten te bereiken die geldig zijn voor het gehele bedrijf of de gehele bedrijfstak (ook wel genoemd: selectieve staking of speerpuntenactie)
Werkonderbreking	Voor korte en van tevoren bepaalde tijd wordt het werk neergelegd om werkgever of overheid duidelijk te maken dat de werknemers bereid zijn om tot actie over te gaan.

Karakter

Spontaan	De werknemers zijn de actie begonnen zonder parool van een vakorganisatie (ook: wilde staking)
Vakbond	De actie is begonnen na een oproep daartoe van een vakorganisatie

---

Aantal stakers

Het totaal aantal arbeiders dat op enig moment aan de actie heeft deelgenomen

Duur

Duur van de actie in kalenderdagen (inclusief zon- en feestdagen)

Gestaakte arbeidsdagen

Het aantal werkdagen dat door de stakers in totaal niet is gewerkt. Dit is niet noodzakelijk het zelfde aantal dat voor het bedrijf verloren is gegaan, omdat het bedrijf met behulp van onderkruipers de productie kan hebben hervat.

Sjaak van der Velden